

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

LIBRARY

AUG 15 1951

UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Nas

jezik

НАШ ЈЕЗИК

nov. ser.

НОВА СЕРИЈА

КЊ. II св. 3-4

БЕОГРАД
1950

СА Д Р Ж А Ј

	Страна
1. А. Белић: Језичка критика	71
2. М. Стевановић: О неким питањима савременог књижевног језика	76
3. С. Машић: Порекло неких личних имена наших	94
4. Ј. Вуковић: Поводом језичких објашњења уз другу књигу Вукових песама	98
5. П. Ивић: Још један пример са <i>и</i> на месту старог <i>јаШа</i> у нашем књижевном језику екавског наречја	117
6. С. Машић: „Која смрт храни, другој не да“	125
7. Из живота речи: Мозољ, мосур, мрсољ и сл.	127
8. Терминологије и терминолошка питања: „Смрека — крека — боровица“ и „смрча — оморика — смрека“	140
9. Језичке поуке	148

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Александар Белић, Глиша Елезовић, др Радомир Алексић,
др Михаило Стевановић, др Радослав Бошковић,
Бранислав Милановић и Игрутин Стевовић

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД, 1950

ЈОШ ЈЕДАН ПРИМЕР СА И НА МЕСТУ СТАРОГ ЈАТА У НАШЕМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ ЕКАВСКОГ НАРЕЧЈА

Наша нормативна граматика, одређујући разлику између књижевног језика јужног и источног наречја, наводила је увек низ категорија у којима у екавском књижевном наречју стоји *и* на месту где је некад било старо *ѝ*. Те су категорије:

а) компаратив на -*ији*: *старији*, *крунији* итд.

б) облици промене заменица (и заменичке промене придева): *шм*, *двѣх*, *днѣма*, *добрѣм* итд.

в) имперфекти типа *вѣзијѣх*, *илѣшијѣх*, *шѣцијѣх* итд.

г) одречно *нисам*, *ниси*, *није* итд.

Овим би се примерима, међутим, могао додати још један, незапажен досад. То је глагол *додијашти* (*се*), *додијам* (*се*) и од њега изведене речи *додијавашти*, *додијаванье*, *додијалост*. Глагол *додијашти* (*се*) у обичној је употреби у нашем књижевном језику како јужног тако и источног наречја. Од екавских писаца употребљавају га напр. (наводим само неке од познатијих) Јанко Веселиновић, Светислав Вуловић, Милован Глишић, Змај-Јован Јовановић, Лаза Костић. Могли би се овоме додати и други писци, а затим и потврде из научног и административног језика, али то није потребно: глагол је исувише познат свакоме ко се служи нашим књижевним језиком.

Друго је питање да ли *и* ту заиста стоји на месту старог јата. Из перспективе упоредне граматике — свакако стоји. У старословенском језику постојао је глагол *додѣшати сѧ*, *додѣшк сѧ*, *додѣшши сѧ* (в. Миклошич, *Lexicon*, s. v.); бугарски има *додѣя*, *додѣях*, македонски облике као *ми се*

здодеа, му се здодеало¹⁾, словеначки *dodějati, doděnem*, — све у приближно истом значењу. (Као што се види, ова реч као да је само јужнословенска).

Јагић у расправи „Das Leben der Wurzel *dě*“ (Загреб 1871) наводи на стр. 8 међу речима изведеним од корена *dě-* и *dodějati se — doděja se*. Миклошич (*Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*) и Бернекер (*Slavisches etymologisches Wörterbuch*) такође изводе овај глагол из истог корена. За ову етимологију зна и Будмани (Рјечник Југославенске академије), али не поставља питање екавског облика. После овога једва је и потребно навести као аргуменат и итеративни глагол *додидјевашу (се)* који се говори у Дубровнику (код Вука „у Дубр.“, у РЈА доста примера из дубровачких писаца, старих и нових) с икавском варијантом *додидјашу (се)* (потврде из Микаље, Качића-Миошића, Б. Кашића и В. Дошена) и екавском *додјевашу (се)*, врло ретком (забележена је у речницима од Вука наовамо, а збирка Лексикографског отсека Института за српски језик САН располаже само једним примером из књижевности: у часопису „Голубица“ из 1840, на стр. 135). Однос *додидјашу: додидјевашу* исти је као *уријашу: уријевашу*. Глагол *додидјевашу*, општејужнословенске употребе (буг. *додѣ'вам*, макед. *додевам*, слов. *doděvati*), свакако је старији од *додидјевашу*, које је одомаћено данас у већини наших дијалеката и у књижевном језику.

Али откуд онда у нашем књижевном језику источног наречја облик са *и*?

Пре свега, да ли се перфективно *додејашу* сачувало негде у нашем језику уопште?

Јесте, сачувало се. Ако погледамо кроз историју нашег језика, наћи ћемо такве облике у два стара речника. *Gazophylacium* Белостенчев (и Орловићев) из 1740 даје: *Dodějati, l. dodeati (D.) dodivam, dořzaguujem — řzaditi. dati dořzadu. Molesto, as, are, molestiam affero, molestiã afficio, molestiam alicui facio, molestus sum alicui, gravo, as. v. Bantujem. Волти-*

¹⁾ Податке из македонског језика које наводим овде в даље добио сам од друга Крума Тошева, професора Филозофског факултета у Скопљу. Ња његовој љубавности ја му и на овом месту захваљујем.

цијев Ricsoslovník из 1803 има: Dodejati, jam, jao—molestare, importunare, annojare — ungelegen seyn. Први, као што је познато, претставља углавном кајкавски дијалекат XVII—XVIII века, а други има елемената чакавског (истарског) екавског дијалекта.

Можда би се даљим трагањем могао наћи још који пример, вероватно и новији, али и ово је довољно за начелни закључак: у чакавском и кајкавском дијалекту *dodejati* је постојало. А ако се обратимо штокавском, и то данашњем, говорном језику, опет ћемо добити потврдан одговор: нашло се *додџаши* у Малом Пожаревцу (у северној Србији, у области границе косовско-ресавског и шумадишког дијалекта — збирка речи Драг. С. Остојића), *додџе се* у „Старој Србији, . . . и Врању“ (у збирци речи Тодора Димитријевића) и *додџаши се, -jām се¹⁾* у Врању и околини (збирка речи д-ра Милана Влајинца). Најзад и ја сам, испитујући банатске говоре, нашао овакве облике у многим местима јужног и средњег Баната: *додџа* Итебеј, Међа, Житиште, Фаркаждин, *додџаши* Фаркаждин, Итебеј, *додџаће* Иланча, *ддџе* Житиште, Фаркаждин, Иланча, *ддџејало* Чента, Фаркаждин, *ддџејало* Итебеј, Сефкерин, Долово, Међа.

Северна граница области где се говори облик са *e* иде отприлике реком Бегејом. Питање јужне границе остаје отворено; тек подробна испитивања, од села до села, србијанских говора у суседству Баната моћи ће показати да ли ова област има непрекинуту географску везу са тачкама које дају Остојић, Димитријевић и Влајинац. — Вероватно из Баната, а не из србијанских говора, ушло је *додџаши* у књижевни језик прошлог века у примеру: *Додџаше намъ Турци кесеџје, који су садъ веома умножили и нечувена зла одъ насъ чине* (лист „Србобран“ за 1861, бр. 78, стр. 4).

Кад је већ тако, кад *додџаши* постоји у низу говора нашег штокавског екавског дијалекта, зашто га нема и у нашем књижевном језику источног наречја?

Пре свега, постоји у екавским говорима и *додујаши*. У шумадишко-војвођанском дијалекту, који је у основици

1) И инфинитив и акценат свакако су конструисани.

нашег књижевног екавског наречја, *додијаши* је распрострањеније него *додејаши*. Област са *и* захвата северни Банат (од Бегеја ка северу), целу Бачку и, како изгледа, цео Срем, а у северној Србији такође заузима широк простор, али ближих података немамо. Једино што могу навести као сигурно јесте факат да се у Поцерини (у селу Варни) говори *додџаши* (и *додџаши*; в. М. Московљевић, Акценатски систем поцерског говора, Београд 1928, стр. 59). Овакво распрострањење облика *додијаши* намеће нам поређење са облицима *сијаши*, *гријаши*, *вијаши* и *смијаши се* (са *и* на месту старог *ѿ* испред *ј*). Ови се облици говоре у северном Банату (в. ЈФ XVIII, стр. 147), северној и западној Бачкој (в. Гласник САН, књ. I, св. 3, стр. 485, извештај Ивана Поповића), у западном Срему (у штампи се налази свеска Гласника САН у којој ће о овоме бити речи). У северној Србији забележено је такође *сијаши* у Поцерини (Московљевић, о. с., стр. IV) и у Рушњу код Београда (*сијемо*, са очигледно погрешним акцентом, у расправи Ристе Николића „Околина Београда“, Српски етнографски зборник V, стр. 969, *идоциј сам* у мојим белешкама из истог места). Врло је вероватно (за Срем, Бачку и Банат и сигурно) да *додијаши* покрива целу територију на којој се говори *сијаши*, а шири се и преко њених граница (у источном Срему, југоисточној Бачкој, у неким местима у централном Банату). То значи: варијанта са *и* експанзивнија је код *додијаши* него код осталих глагола.

Оставимо по страни питање да ли су сви ови облици нанос из икавских или јекавских говора, или се јат испред *ј* могло развити у *и* и на екавском земљишту. Дискусија о овом проблему захтева више простора и другу прилику. Међутим уколико желимо да објаснимо зашто је *додијаши* раширеније од осталих облика са *и*, не треба да изгубимо из вида могућност наслона на глагол *дијаши*, *дијам* (од дихати). Тај глагол може значити и „*ispuštati* (poput daha) miris, ugodan ili neugodan, vonjati, zaudarati“ (RJA под *dihati* 1 d). Тако се *додијаши* (од**dodĵati*) могло схватити као *до+дијаши* (уп. врло прецизну семантичку паралелу у *досмрдеши—досмрдјешу—досмрдиши* у значењу „догрдјети“).

На први поглед изгледало би да се акценатске прилике противе оваквом тумачењу (уп. акценат *dōdijāshi* или *dōdijāshi* са *dījāshi* *dījām*). Али при пажљивој анализи добија се супротан утисак. У косовскометохиском дијалекту забележен је акценат *dōdijāsh* (в. Речник Гл. Елезовића), а у Поцерини *dōdijāshi* (Московљевић, о. с., стр. 59); и један и други као да су настали наслоном на *dījāshi*. С друге стране, за облике са кратким коренским слогом упореди податке у *RJA* под *dihati*, где се указује на честу краткоћу коренског слога овог глагола.

Кад се облику *dōdijāshi* у разним шумадиско-војвођанским говорима дода и *dōdijāsh* (*dōdijāsh*), *dōdijām* (*dōdijēm*) у косовском (в. Речник Гл. Елезовића), јасно је да појава облика са *и* у екавском наречју књижевног језика има довољно оправдања у материјалу самих екавских народних говора. Велики утицај Вуковог језика и честа употреба овог глагола у народним умотворинама само су подржали употребу облика на *и*. Она је и без тога била у складу са језичким осећањем већине писаца који су стварали наш екавски књижевни језик (Војвођана и људи из северне и северозападне Србије). Тако је облику *dōdijāshi* био утврвен пут у источно књижевно наречје. Наравно, било би неумесно, готово смешно пуристички, кад бисмо покушали да упркос свему уведемо *dōdijāshi* у наш књижевни језик. То није намера мога чланка.

Код овог глагола треба, међутим, учинити још једну напомену: у облику презента постоји разлика између Вуковог речника и Рјечника Југославенске академије. Вук има *dōdijāshi*, *dōdijām*, по њему Броз-Ивековић *dōdijati*, *dōdijām*, али у *RJA* стоји *dōdijati*, *dōdijēm* и тек у загради (*dōdijām*), уз напомену да је такав облик „потврђен на мало мјеста“. Ту се и дају ти малобројни примери један из Доситејевих басана, један из Вукових народних приповедака, један из Каваџина (сплитски писац XVIII в.) и најзад један из Канижлића (Славонија XVIII в.). Уствари, облик *dōdijām* кудикамо је чешћи него што би се, на основу овога могло претпоставити. Наши екавски говори готово и не знају за *dōdijēm*. Влајинчеви подаци из Врања и моји из Баната ту се слажу са стањем код екавских писаца. Ипак, у говору Косова

нашло се *додѝјем*, али га проф. Елезовић ставља у заграду иза свакако чешћег *додијам*. Није немогућно да је овај облик ушао готов у овај говор из јужног наречја (утицај јекавских дијалеката и иначе се јако осећа у косовском говору). Облик *додѝје* који даје Тодор Димитријевић несигуран је. Он је локализован овако: „Стара Србија, . . . и Врање“, и није сасвим јасно да ли је облик македонски или одиста врањски (или из неког трећег места). Исп. и друкчији врањски облик у Влајинца, наведен горе.

У западним крајевима *додијем*, међутим, преовлађује. Велики број примера даје RJA; за новије писце може да послужи лексикографски материјал Института за српски језик који има примере из дела Ива Типика, Динка Шимуновића, Радована Перовића-Невесинског, Ива Војновића и других. Занимљиво је да се овде Вук слаже с екавским говорима, а не с већином јекавских.

На питање који је од облика старији треба одговорити одлучно: свакако онај на *-јем*. У старословенском смо имали *доѝѣж*, *доѝѣши*; прост глагол је *дѝѣти* (*дѝѣати*), *дѝѣж*, *дѝѣши*. На такав првобитни облик упућују и бугарски облици, а и паралела са *гоѝѣти* (*гоѝѣати*), *гоѝѣж*, *гоѝѣши* и *сѝѣти* (*сѝѣати*), *сѝѣж*, *сѝѣши*. Глагол **do + dēiati* сродан је с овим глаголима по образовању, а добрим делом и по даљој судбини у нашем језику. *Додијаши*, *додијем* одговара потпуно типу *ѝдсијаши*, *ѝдсијем* или *ѝзвијаши*, *ѝзвијем*. Облик на *-јам* мора, дакле, бити секундаран, аналошки. Није тешко разумети како се он јавио. Друга глаголска врста спада међу ређе типове промене у нашем језику и обухвата строго ограничен број глагола, док је шеста врста једна од најширих и најпродуктивнијих. Прелажење глагола из ређег конјугациског типа у обичнији и иначе је нормална појава. Али овде је још нешто томе допринело: облици од основе презента (през. *додијем*, импер. *додиј*) у живом говору ретко долазе, најчешће се говоре аорист и перфекат — облици од инфинитивне основе. Није, дакле, чудо што је *а* из те основе продрло и у презентску. Разуме се, било би сасвим погрешно покушавати истиснути из књижевног језика било један било

други облик презента. Оба та облика освештана су употребом у нашој књижевности.

Остаје нам, даље, да се осврнемо и на једну акценатску разлику. Вук бележи *додујаши*, *додујам*, тако и Броз-Ивковић; РЈА има *dodijati*, *dodijēt* (*dodijām*); а у Београду, великом делу Србије и Војводине говори се *додујаши*, *додујам* (и *додујам*). Речник Ристића и Кангрге, у коме су у знатној мери заступљене београдске особине, даје на првом месту *додујаши*, па тек иза њега *додујаши*. Слично томе забележено је у Поцерини *додујаши* и *додујаши* (Московљевић, о. с.), у косовско-метохиском *додујаш* (и *додујаш*), *додујам* (поред овога додуше и *додујем*), затим у Малом Пожаревцу *додујаши* (Драг. Остојић, в. горе) и у Банату *додујаши*, *додујам* и *додујаши*, *додујам*. Овде Вук не иде заједно с екавцима, његов се акценат подударара с акцентом облика *додујем* у западним крајевима. Старина ће и ту бити на страни западних говора (и на Вуковој). Словеначко *dodējati* и бугарско *додѣя* одговарају нашем *додујаши*, а на исти облик упућује и паралела са *сијаши*, *вијаши* и сл. Очигледно је старо *dhe-*, исто као и *se-*, било под старим акутом (што је и природно), те се акценат приликом старих преношења није ни померао са првобитног места, већ је остао на њему као српски " (и словеначки '). У новоштокавском, разуме се, од *додујаши* постало је *додујаши*.

Одмах нам се намеће и питање шта је утицало да се поред *додујаши* појави и *додујаши*.

Једноставна анализа примера у Даничићевим „Српским акцентима“ даје јасан одговор на ово питање. Ако прегледамо глаголе типа *лѣдаши*, *лѣдам* одн. *вѣчераши*, *вѣчерам* (овамо спада и *додујаши*, *-ам*), наћи ћемо много глагола, али међу тим глаголима ниједан осим самог *додујаши* не свршава се на *-јаши*, *-јам*. Али ако потражимо под *вјенчаши*, *-ам* и *оружаши*, *-ам* (то је тип којем припада *додујаши*, *-ам*), затим под сродним *руковѣдаши* (које се разликује само по броју слогова), наћи ћемо много глагола са основом на *-ја*: *зијаши*, *клијаши*, *идрјаши*, *пријаши*, *сијаши*, *ујаши*, *чијаши*, *баскијаши*, *бесџијаши*, *давџијаши* се, *лелџијаши* се, *ошијаши*, *шурџијаши*, *засукијаши*, затим *челебијаши* се, *чаварџијаши*, *увересијаши*.

Тип је постао продуктиван и, нарочито код глагола на *-ијаши*, шири се и даље. Ту се нашло, на овај или онај начин, у неким говорима или у многим, и *бријаши*, *-ам* и *кијаши*, *-ам* и *крјаши*, *-ам*. У речнику Ристића и Кангрге могу се наћи и други примери: *бекријаши*, *-ам*, *лакрдџијаши*, *-ам*, *ориџијаши*, *-ам*, *ракијаши*, *-ам* итд; ту је чак и *ћарлијаши*, *-ам* поред вуковског *ћарлијаши*, *ћарлиџам*. Све је ово утолико значајније што би према именицама *бекрија*, *лакрдија*, *ракија* требало очекивати *бекријаши*, *лакрдијаши* и сл. Тип на *-ијаши*, *-иџам* толико је јак да се њему прикључују сви новостворени глаголи на *-ијаши*. Разумљиво је, дакле, што је и глагол *додијаши* пршао истим трагом. Ту он по судбини потсећа на *бријаши* који је превалио доста сличан пут: *бриџи*, *бриџем* (исп. *дџети*, *дџеши*) преко *бријаши*, *бриџем* до *бријаши*, *бриџам* у многим дијалектима. И овај је глагол, прилазећи VI врсти, пришао у исто време и акценатском типу на *-ијаши*, *-иџам*. Из ове перспективе јасно је да није случајно промена акцената захватила само крајеве где је измењена и основа презента. Докле год *додијаши* остаје у II врсти, нема ни угледања на акценатски тип *клијаши*. Ту је нарочито карактеристичан косовско-метохиски дијалекат, где облик на *-ам* има акценат на крају: *додиџам*, али ако основа презента остаје на *-је* задржава се и стари акценатски лик *додџем* (који одговара лику *додџем* у млађим говорима).

П. Ивић